

Milyen hatásai lehetnek az orosz-ukrán háborúnak az élelmiszerek világpiacára?

Podmaniczky László

Nem sokkal a háború kitörését követően, több forrásból jelentek meg riasztó értékelések arra vonatkozóan, hogy milyen következményei lehetnek a háborúnak a globális élelmiszerellátásban. Miközben a háború – a várakozásoktól eltérően, immáron több, mint 5 hónapja – szakadatlanul folyik, mára számos ponton kézzelfogható jelei tapasztalhatók bizonyos élelmiszerek hiányának. A baljós előrejelzések tehát nem voltak teljesen megalapozatlanok. De valójában, mi is a tét? Mekkora szerepük van a hadbanálló országoknak a világ élelmiszerpiacán és milyen hatással van/lehet a háború ebbéli szerepükre?

Az utóbbi hónapokban számos tanulmány és értékelés jelent meg a témában. Az Economist például szinte egy teljes számot szentelt a kérdésnek. A továbbiakban ezekre támaszkodva igyekszem röviden bemutatni a helyzetet és a kilátásokat, valamint a problémák megoldására született javaslatokat.

Az ukrán mezőgazdaság

Ukrajna a mezőgazdasági termékek jelentős termelője és exportőre. 2021-ben Ukrajna több mint 27 milliárd dollár értékben exportált mezőgazdasági termékeket a világba, leginkább az Európai Unióba, Kínába, Indiába és Egyiptomba. Exportjának több, mint 60%-át ez az öt piac adta. Legfőbb mezőgazdasági export termékük a kukorica (5,8 milliárd dollár), a napraforgómag (5,7 milliárd dollár), a búza (5,1 milliárd dollár), a repce (1,7 milliárd dollár), az árpa (1,3 milliárd dollár) és a napraforgódara (1,2 milliárd dollár). Ez a hat termék Ukrajna mezőgazdasági exportjának több mint 77%-át tette ki. (1) A számok önmagukban persze nem sokat mutatnak, ezért érdemes megvizsgálni azt is, hogy a számok milyen piaci pozíciót jelentenek. Az alábbi táblázatban látható, hogy Ukrajna és Oroszország a főbb termesztett növények tekintetében mekkora hányadát produkálja az egyes növények világtermelésének.

Növények	Ukrajna	Oroszország
kukorica	13%	2%
búza	8%	20%
napraforgó	47%	29%

Látható, hogy – különösen a napraforgó esetében – Ukrajna termelési potenciálja világméreteket tekintve is meghatározó méretű, de még a búza esetében is több, mint a felét termelik annak, mint amennyit az egész EU produkál a világpiacra (15 %). Nyilvánvaló, hogy ezeknek a mennyiségeknek csak egy kis részét tudja az ország belső piaca befogadni, a kukoricának például 80 %-a exportra kerül. Ilyen mértékű világpiaci szerep mellett a háború hatásai – legalábbis a fenti mezőgazdasági termékek esetében – jóval túlmutatnak Ukrajna határain. A hatások becslésekor a következő szempontokat érdemes figyelembe venni:

- A hasonló tenyészidőszakok ellenére az ukrán kukoricát elsősorban november és május között exportálják, míg az amerikai kukoricaexport március és június között a

legerősebb. A globális piac szempontjából ez azt jelenti, hogy a 21/22-es kereskedelmi évben az ukrán kukorica viszonylag nagy készletei az országban rekedtek Ukrajna fekete-tengeri kikötőinek bezárása után. A márciusi becslések szerint kb. 27 millió tonna kukorica ment volna exportra, de a háború kezdetéig ebből csak 19 millió tonnát sikerült kivinni, így még kb. 8 millió tonnát kellene kijuttatni az országból. (1)

- A búzát túlnyomórészt az ország déli/délkeleti részein termesztik, pontosan azokon a területeken, amelyek a leginkább ki vannak téve az orosz támadásoknak. Ellentétben az USA búzaexportjával – mely egész évben egyenletes – az ukrán búzát elsősorban augusztus és november között exportálják. A búza esetében a fő problémát az jelenti, hogy ezzel nem igazán kereskednek globálisan. A vevők gyakran hosszú távú kétoldalú kapcsolatokat ápolnak az exportőrökkel, és olyan kereskedelmi csatornákat határoznak meg, amelyek megnehezítik a szállítót váltást. A FAO szerint közel 50 ország búzaimportjának több, mint 30%-a függ Oroszországtól vagy Ukrajnától, vagy mindkettőtől; közülük 26 esetében ez az arány 50% feletti. (1)
- A napraforgó termesztése szintén az ország déli/délkeleti részein történik. A napraforgó export – mely, mint láttuk, hatalmas méretű – 85 %-a négy célország felé irányul (India, EU-27, Kína és Irak). A napraforgómagolaj exportja augusztus és szeptember kivételével egész évben egyenletes. A kukoricához hasonlóan ez azt jelenti, hogy sok exportálható napraforgómagolaj marad Ukrajnában. Emiatt a napraforgómagolaj ára valószínűleg jelentősen változhat már attól is, hogy milyen hírek terjednek az exportálható ukrán szállítmányok mennyiségéről és minőségéről. Emellett, Ukrajna részleges kiesése a globális napraforgómagolaj-kereskedelemből növekvő keresletet fog gyakorolni a helyettesítő növényi olajokra, például a szójára. (1)
- A jelentős világpiaci szerep miatt a háború nemcsak a világpiacon megjelenő mennyiségeket, hanem azok árát is jelentősen befolyásolja. A FAO – inflációval korrigált – élelmiszerár-indexe (FFPI) 2022 februárjában 3,9%-kal volt magasabb januárhoz képest, és 18,7%-kal a 2021 februárjához képest. A FAO szerint ez minden idők csúcsát jelenti. Még ennél is súlyosabb a helyzet a növényi olajok esetében: a pálma-, szója- és napraforgóolajat is tartalmazó, inflációtól megtisztított növényi olajárindex 34,5%-kal volt magasabb 2021 februárjához képest. Sajnos nem valószínű, hogy az élelmiszerárak felfelé ívelő pályája a háborús helyzet fennmaradásáig véget érne. (1)
- A műtrágyák elérhetősége és ára hónapok óta okoz jelentős problémát a gazdálkodóknak szerte a világon. Ukrajna orosz inváziója csak bonyolította az amúgy is kihívásokkal teli globális műtrágyapiacokat. A nyugati szankciók és az orosz megtorló exporttilalom miatt sok ország piacáról kikerült az orosz műtrágya. (Oroszország a világ legnagyobb nitrogénexportőre, 2018-ban a világ nitrogénexportjának 16,5%-át szállította, a világ harmadik legnagyobb foszfát- és káliumexportőre 12,7%-os, illetve 16,5%-os részesedéssel). (1)
- Mivel a mezőgazdasági termékek ukrainai exportja a háború következtében jelentősen visszaesett, ezért egyre több figyelmet kap annak a kérdése, hogy miképpen lehet az ország belső élelmiszer-ellátását a legjobban megoldani. Amint a Reuters beszámolt róla, Denys Marchuk, az Ukrán Agrártanács helyettes vezetője a helyi televízióknak azt mondta: „A hangsúly a nyáron betakarítható tavaszi vetésű növényeken lesz, mert nem tudjuk, mi lesz a helyzet a továbbiakban. A lakosság és a fegyveres erők teljes körű táplálása érdekében nagyobb hangsúlyt kell fektetni a

hajdinára, a borsóra, azokra a terményfajtákra, amelyek biztosíthatják, hogy Ukrajna teljes mértékben el legyen látva élelmiszerrel." (1)

A háború globális hatásai

A háború globális hatásai azért jelentősek, mert a háború egyszerre zavarja meg a mezőgazdasági végtermékek és a mezőgazdasági inputok piacát. A búza és az olajos magvak olyan alapvető élelmiszerek összetevői, mint a kenyér és az étolaj, amelyek világszerte emberek millióinak elsődleges kalóriaforrásai. Ráadásul, becslések szerint a világ népességének négyötöde olyan országokban él, amelyek nettó élelmiszerimportőrök. (5) Mivel a szankciók korlátozzák az Oroszországból és Fehéroroszországból érkező műtrágyaexportot, és a műtrágyaárak emelkednek, a gazdag országok, amelyek például növelték volna a búzatermelést, hogy pótolják a világpiacon várható hiányokat, és kihasználják a magas globális árakat, ehelyett kevésbé műtrágya-intenzív növényeket akarnak termesztetni. Az USA Mezőgazdasági Minisztériumának (USDA) jelentése szerint az amerikai gazdálkodók rekordmennyiségű szóját szándékoznak vetni, amely viszonylag kevesebb műtrágyát igényel. A műtrágya magas ára az alacsony és közepes jövedelmű országok számára is korlátozza a választási lehetőségeket. Náluk inkább a magasabb költségek fogyasztókra való áthárítása, vagy a kevesebb műtrágya-használat miatt bekövetkező termés-csökkenés lehet a „megoldás”. (2)

A háború miatti élelmiszerár-emelkedés világszerte veszélyezteti az élelmezésbiztonságot. A FAO szerint 26 ország búzaimportjának legalább 50 százaléka Ukrajnára és Oroszországra támaszkodik. A háború előrehaladtával a már eddig is rekordszintű akut élelmiszer-ellátási bizonytalanság várhatóan meredeken emelkedik. Abban a 81 országban, ahol az ENSZ Élelmezési Világprogramja (WFP) működik, az akut éhezés az előrejelzések szerint további 47 millió emberrel, 276 millióról 323 millióra fog növekedni – ez elképesztő, 17%-os ugrás, a legmeredekebb emelkedés pedig a szaharai Afrikában várható. (2)

A mai élelmiszerárak emelkedése a világ számos országában veszélyezteti a politikai rendszerek stabilitását. Pakisztánban például az élelmiszerárak emelkedése vezetett Imran Khan miniszterelnök menesztéséhez. Peruban Pedro Castillo elnök a rekordmagas élelmiszer- és üzemanyagárakra válaszul küzd a zavargások elfojtásával melyek során többen meghaltak. Egyiptom, a világ legnagyobb búzaimportőre a búzának, több, mint 80 százalékát Ukrajnából és Oroszországból szerzi be, és mivel saját készletei apadnak, kormánya más forrásokat keres a beszerzéséhez. (2) Ugyanis – ahogy Juergen Voegele, a Világbank szakértője nyilatkozta – „a világ összességében nem néz szembe globális búzahiánnyal. Van elég búza a bolygón. A probléma az, hogy azoknak az országoknak, amelyek hozzászoktak az Oroszországból és Ukrajnából származó importhoz, alkalmazkodniuk kell. Nem lesz fájdalommentes, és nagyon költséges lesz”. (4)

Ami Európát illeti: az uniós agrárbiztos szerint nem kell élelmiszerhiányra számítani, mivel a kontinens számos mezőgazdasági termék esetében nagyrészt önellátó. „Azonban az élelmiszerárak az utóbbi időben, az ukrajnai háború kezdete óta, már 5-6 százalékkal emelkedtek, míg Európa népessége is legalább 3 millió fővel nőtt” – mutatott rá. (3)

Az Európai Bizottság is lépett, és egy több elemből álló uniós válságkezelési csomagot jelentett be, amely a megnövekedett input költségek és az orosz-ukrán háború miatt nehéz helyzetbe került mezőgazdasági ágazatok támogatását célozza. A javaslat legfőbb eleme egy összesen 500 millió euró összegű rendkívüli támogatási csomag, amelyet a tagállamok a leginkább bajban lévő mezőgazdasági ágazatok támogatására fordíthatnak. Magyarország

közel 17 millió eurót (mintegy 6,4 milliárd forintot) kap ebből az összegből, az agrártárca tájékoztatása szerint ezt a pénzt az állattartók megsegítésére fordítják majd. (3)

Mik a javaslatok a probléma megoldására?

A háború okozta globális mezőgazdasági és élelmezésbiztonsági zavarok hatásainak csillapítása érdekében a Nemzetközi Élelmiszerpolitikai Kutatóintézet (IFPRI) szakértői azt javasolják, hogy az országok továbbra is mentesítsék az élelmiszereket és a műtrágyákat a szankciók alól, és tartózkodjanak az exporttilalmaktól. Márciusban a G7 vezetői elkötelezték magukat amellett, hogy „elkerülik az exporttilalmakat és más kereskedelmet korlátozó intézkedéseket, fenntartják a nyitott és átlátható piacokat, és másokat is erre szólítanak fel”. Hosszú távon az IFPRI azt javasolja az országoknak, hogy kerüljék a piactorzító támogatások kivetését, óvatosan fontolják meg a földvédelmi programokkal kapcsolatos döntéseiket, és kerüljék az élelmiszer-önellátásra való felhívásokat. (2) (Az utóbbi felhívás persze meglehetősen elgondolkodtató, hiszen pl. a Via Campesia és számos követője éppen az élelmiszer önrendelkezésben látja a jövő mezőgazdálkodásának a kulcsát. Persze ennek alapját a globális kereskedelem és általában a globalizáció kritikája adja, ami a G7-es társaságra nem éppen jellemző.)

Az IFPRI a bioüzemanyagra vonatkozó mandátumok felfüggesztését is javasolja az élelmiszer árak további növekedésének elkerülése érdekében. A Gro Intelligence adatszolgáltató cég számításai szerint a jelenlegi bioüzemanyag-termelés és az új kötelezettségvállalások által eltérített kalória hamarosan 1,9 milliárd ember éves szükségletének felel meg. Amerikában, Brazíliában és Európában az olajár emelkedésével jelentősen nőtt a bioüzemanyag-termelés, hiszen a drága nyersolaj jövedelmezőbbé teszi ezt az ágazatot. (5) Korábban az „enni vagy utazni” dilemma nemigen merült fel, a jövőben viszont egyre valószínűbb a választás kényszere, és vélhetőleg nem az utazás lesz a nyerő. (2)

A globális szervezetek sorából – mint amilyen az IFPRI, vagy a Világbank – természetesen a FAO sem hiányozhat. A FAO több intézkedést (támogatási programot) tervez indítani. Az egyik ilyen a „Globális Élelmiszerimport Finanszírozási Eszköz” (FIFF), mely az alacsony és közepes jövedelmű országok élelmiszerimport finanszírozási költségeinek enyhítésére szolgál. Ennek teljes költségét hozzávetőleg 25 milliárd dollárra becsülik és 62 országban közel 1,8 milliárd embert tudna elérni. A FAO azt javasolja, hogy az országok részvételét az országok fenntartható mezőgazdasági gyakorlatokba való befektetési kötelezettségeihez kössék, csökkentve ezzel a program költségét. (6)

A FAO kifejezetten Ukrajna számára is kidolgozott egy programot, melynek „Rapid Response Plan” a neve. Ezt elsősorban az ukrán kis- és közepes gazdaságok segítségére indítanák, elérve kb. 370 ezer háztartást. A program költsége 115 millió USD és részben pénzügyi segély formájában, részben pedig a termeléshez szükséges inputok (vetőmagvak, műtrágyák, növényvédő szerek, takarmányok és kiegészítők) biztosítása révén működne, de részét képezik olyan, agrárvállalkozásoknak nyújtott támogatások is, melyek segítségével a háztartások és kistermelők részére nyújthatnak, elsősorban műszaki jellegű szolgáltatásokat. (7)

Zárásként: a szerző dilemmái

Miközben a fenti szöveg írásakor igyekeztem az ukrán helyzetre koncentrálni, a helyzet maga és főleg annak megoldása érdekében tett javaslatok ismét előhozták bennem azokat a

kérdéseket, amelyekre – bár jó ideje foglalkozom velük – még nem sikerült elfogadható válaszokat találnom. Nevezetesen: milyen legyen a jövő mezőgazdasága? A kérdés elsősorban nem magára a mezőgazdasági tevékenységre irányul, hanem az előállított termékek kereskedelmére. Az ugyanis, hogy környezetbarát módon kell termelnünk, mára szinte evidencia lett. Ahogy a korábban már idézett világbanki szakértő (Juergen Voegele) is fogalmaz, mindenkinek „többet kell tennie kevesebbel: táplálóbb, változatosabb és értékeesebb ételmiszert kell előállítania a növekvő népesség számára – és ezt kevesebb vízzel és műtrágyával kell megtennie, miközben korlátozza az üvegházhatású gázok kibocsátását.” Igen ám, de a Világbank mégiscsak a globális megoldásokban hisz, nem véletlenül van konfliktusa a helyi, önrendelkezéssel alapuló megoldásokat hirdető Via Campesina-val. Amennyiben elfogadjuk, hogy az ételmiszer közjő, a kereskedelemnek is ennek megfelelően kellene működnie. Ahogy ez egy nemrég megjelent cikkben olvasható, „a piac profitszerzési motívumai és a részvényesek érdekeinek elsőbbsége helyett az ételmiszerekkel, mint közjavakkal kereskedő társadalmi vállalkozások üzleti modelljeikben rögzítik a fenntarthatóságot azáltal, hogy előtérbe helyezik a környezet és a lakosság hosszú távú egészségét és jólétét, az ételmiszerszektorban is. A fogyasztókból, termelőkből és ételmiszer-szereplők egyes csoportjaiból álló munkavállalói tulajdonú vállalkozások és szövetkezetek gondoskodnak arról, hogy az emberek szükségletei legyenek először kielégítve, és átlátható és méltányos módon teremtsenek gazdagságot”. (8)

Mint láttuk, az ukrán háború miatti ételmiszer válság kezelésére született javaslatok szinte mindegyike kiáll a globális piacok fenntartása mellett. Ebben a helyzetben milyen szerepe lehet az előbbieken vázolt, az ételmiszereket, mint közjavakat mozgó kereskedelmi rendszereknek? Tudnak ezek valós (működő) alternatívát nyújtani a jelenlegi globalizált rendszerekhez hasonló méretekben, vagy ez még csak a távoli jövőben lehet realitás?

Bp, 2022 aug. 4.

Források:

- (1) Veronica Nigh: Ukraine, Russia, Volatile Ag Markets. Market Intel, March 16, 2022 (<https://www.fb.org/market-intel/ukraine-russia-volatile-ag-markets>)
- (2) Caitlin Welsh: The Russia-Ukraine War and Global Food Security: A Seven-Week Assessment, and the Way Forward for Policymakers. Center for Strategic and International Studies (CSIS), April 15, 2022. (<https://www.csis.org/analysis/russia-ukraine-war-and-global-food-security-seven-week-assessment-and-way-forward>)
- (3) Miért Ukrajna Európa éléskamrája és mi lesz, ha kiürül? FORBES, 2022. március 23. (<https://www.forbes.hu/uzlet/ukrajna-eleskamra-haboru-gabona-elelmiszer/>)
- (4) Q&A with Juergen Voegele on Food Security. The World Bank, 2022. April 5. (<https://www.worldbank.org/en/news/feature/2022/04/05/q-a-with-juergen-voegele-on-food-security>)
- (5) A world grain shortage puts tens of millions at risk. The Economist - Briefing. 2022. May 19. (<https://www.economist.com/briefing/2022/05/19/a-world-grain-shortage-puts-tens-of-millions-at-risk>)
- (6) A Global Food Import Financing Facility (FIFF): Responding to soaring food import costs and addressing the needs of the most exposed – FAO (Updated June 10th 2022) (<https://www.fao.org/3/cb9444en/cb9444en.pdf>)

- (7) Ukraine - Rapid Response Plan (March–December 2022). Supporting agricultural production to bolster food availability and access. FAO. (<https://www.fao.org/3/cb9457en/cb9457en.pdf>)
- (8) McGreevy, S.R., Rupperecht, C.D.D., Niles, D. et al. Sustainable agrifood systems for a post-growth world. Nat Sustain (2022). (<https://doi.org/10.1038/s41893-022-00933-5>)